

Ольга Хмизова

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ ВНЗ

У статті представлено ключові аспекти формування і розвитку лідерської позиції у майбутніх учителів початкових класів в освітньому просторі вищого навчального закладу, зокрема, авторську технологію, що містить цільовий, концептуальний, змістовий, процесуальний і оцінно-результативний компоненти, розроблені на засадах особистісно орієнтованого виховання. Увагу приділено опису програми «Лідер», яка має модульну структуру і розрахована на студентів I–IV курсів педагогічних вищих навчальних закладів.

Ключові слова: лідерство, лідерська позиція, освітній простір, професійна компетентність, педагогічна технологія.

Варіативність і відкритість освітнього простору України, співіснування різних педагогічних стратегій і технологій змінюють суспільне уявлення про професійну компетентність сучасного педагога. Нова освітня парадигма самореалізації особистості наголошує на тому, що успішність професійної діяльності спеціаліста залежить не лише від його фахової підготовки, а й від лідерської активності, відповідальності, потенціалу саморозвитку.

Вважаємо, що важливою інтегрованою характеристикою особистості сучасного педагога є наявність сформованої лідерської позиції, тобто комплексного, відносно стійкого, динамічного особистісного утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до людей та до самої себе у складності соціальних відносин. Зовнішньо вона виявляється у лідерській поведінці і діяльності. Внутрішньо лідерська позиція зумовлюється системою установок, цілей і цінностей та відображає характер потреб, мотивів і переконань особистості.

Питання лідерської ролі вчителя досліджували А. Болдвін, Ю. Гільбух, І. Іванов, Дж. Кетена, О. Киричук, К. Кларк, Я. Коломинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Термен. Вивчаючи різні аспекти педагогічного лідерства, вказані дослідники підкреслювали важливість формування загальної і педагогічної культури особистості, розвитку лідерських вмінь і навичок у процесі професійної діяльності.

Значний внесок у розробку вітчизняної теорії лідерства зробили Г. Ашин, І. Волков, Д. Ельконін, Р. Кричевський, Б. Паригін, А. Петровський, Л. Уманський, В. Шпалінський. Зокрема, Л. Уманський визначає лідерство як явище активного ведучого впливу особистості – члена групи – на групу в цілому [1]. Володіння позицією лідера, на думку Р. Кричевського, може

бути обумовлено реалізацією особистістю певних якостей, які виступають ціннісними для групи [2].

Серед зарубіжних дослідників психолого-педагогічних аспектів лідерства слід відзначити Б. Басса, Дж. Бернса, Е. Богардуса, К. Левіна, Д. МакГрегора, Р. Стогділла. Результати аналізу літератури засвідчують, що вказані автори спирались переважно на один, домінуючий на час виконання дослідження, підхід до аналізу лідерства, на який впливали певні соціокультурні фактори.

Поняття «освітній простір» є багатовимірним. Зокрема, Н. Бастун, О. Веряєв, С. Гершунський, В. Гинецінський, Б. Ельконін, Б. Серіков, В. Слободчиков, І. Фрумін розуміють освітній простір як певну частину соціального простору, у межах якої здійснюється нормована освітня діяльність; як єдність, цілісне утворення у галузі освіти, що має свої межі, які уточнюються окремо (наприклад, світовий освітній простір, європейський освітній простір, освітній простір регіону, ВНЗ, школи тощо). Як «педагогічну реальність, що заявляє про себе співіснуванням Людини і Світу через освіту, являє собою баланс культурного і цивілізаційного, виражаючи його через знаковість освітнього середовища» визначає освітній простір О. Леонова [3, с. 39]. Таким чином, освітній простір – це динамічна єдність суб'єктів освітнього процесу та системи їх відносин, це взаємодія людини з оточуючими її елементами освітнього середовища, у результаті якого відбувається їх осмислення та пізнання.

Технологізація освітнього середовища передбачає, насамперед, наукове проектування системи методів, прийомів, засобів, відтворення яких гарантує успіх педагогічних дій [4, с. 154]. Педагогічну технологію як системну сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, що використовуються для досягнення педагогічної мети, розглядає М. Кларин [5, с. 23]. Науковим, процесуально-описовим та процесуально-діючим аспектами представляє її Г. Селевко [5, с. 23–24].

Різні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів досліджувались О. Бідою, О. Комар, Н. Мацкевич, О. Савченко, О. Сорокою, Л. Філатовою, Л. Хомич.

Проблеми змісту, структури, вимірювання професійно-педагогічної компетентності розглядалися, зокрема, у працях І. Бежа, Л. Божович, Г. Костюка, Н. Кузьміної, І. Зимньої, І. Зязюна, А. Маркової, О. Савченко, В. Семиченко, В. Сластьоніна, В. Сухомлинського, К. Юр'євої. Так, сформовану професійну компетентність І. Зимня характеризує як комплекс таких складових: готовність до виявлення компетентності; володіння знаннями змісту компетентності; досвід виявлення компетентності у стандартних і нестандартних ситуаціях; ставлення до змісту компетентності та об'єкту її застосування; емоційно-вольова регуляція процесу і результату прояву компетентності [6, с. 25]. Отже, у професійно-педагогічній компетентності передбачається інтеграція особистісних

якостей, професійних знань, умінь, навичок вчителя із здатністю їх практичного застосування.

Підкреслимо, що за специфікою фаху педагог є соціальним лідером, який поєднує у професійній діяльності виконання функцій як лідера, так і управлінця, менеджера. Однак, у процесі традиційної професійної підготовки майбутніх учителів аспект педагогічного лідерства не виділяється і, відповідно, не сприймається студентами як необхідна складова професійної діяльності. У результаті майбутні педагоги не мають повного уявлення про значення, роль і структуру лідерства у колективах, про специфіку лідерства і управління. Додамо, що навіть часткові теоретичні знання про ці особливості не актуалізуються у практичній діяльності і, відповідно, не закріплюються у лідерських вміннях і навичках. І це за тих обставин, що сучасне суспільство окреслює чіткі орієнтири професійної компетентності вчителя, яка потребує, зокрема, розвитку лідерської позиції, а студентський вік надає для цього необхідні психологічні і соціальні можливості.

Метою нашого дослідження є вивчення процесу становлення лідерської позиції у студентів-майбутніх педагогів в освітньому просторі ВНЗ. Завданням даної статті є опис технології формування лідерської позиції у майбутніх учителів початкових класів як складової їх професійної компетентності.

Розроблена нами технологія формування лідерської позиції у майбутніх учителів школи I ступеня як складової їх професійної компетентності містить цільовий, концептуальний, змістовий, процесуальний та оцінно-результативний компоненти.

Концептуальну основу технології склали наукові психологічні положення про сутність та закономірності розвитку особистості (Д. Ельконін, Е. Еріксон), про психологічний зміст і закономірності виховання (І. Бех, Г. Костюк), принципи системного підходу до вивчення психічних явищ і педагогічних процесів (С. Архангельський, В. Беспалько, О. Скрипченко), психолого-педагогічні принципи впровадження в освітню практику особистісно орієнтованих педагогічних технологій, синтетична теорія лідерства, теорія лідерства як способу групової диференціації, теорія лідерських ролей, теорія ціннісного обміну як механізму висування особистості на лідерську позицію у групі (Р. Кричевський).

Ефективність формування лідерської позиції у студентів забезпечується цілісною сукупністю об'єктивних та суб'єктивних умов, які визначають динаміку розвитку особистості в освітньому просторі ВНЗ. Зокрема, реалізація технології формування лідерської позиції у майбутніх учителів початкових класів передбачає створення та дотримання таких організаційно-педагогічних умов: формування лідерської позиції на засадах особистісно орієнтованого виховання; врахування специфіки та розвиток мотивації лідерства у майбутніх педагогів; забезпечення у виховному процесі можливостей для прояву студентами лідерської

поведінки; вдосконалення педагогічної компетентності викладачів та кураторів студентських груп з даного питання.

Цільовий компонент представлено метою та завданнями формування лідерської позиції у студентів-майбутніх учителів початкових класів відповідно до рівнів її сформованості. *Мета технології* – формування лідерської позиції у майбутніх педагогів на гуманістичних засадах особистісно орієнтованого виховання. Враховуючи те, що структура лідерської позиції особистості містить три основні компоненти: когнітивний (відповідні знання, вміння, навички, переконання); мотиваційно-емоційний (мотиви, потреби, емоції, ставлення); діяльнісно-поведінковий (дії, вчинки, діяльність, поведінка), практично розвивати її у майбутніх педагогів необхідно у діалектичній єдності вказаних складових.

Змістовий компонент технології склали програма «Лідер» для студентів 1–4 курсів, цикл занять з викладачами та кураторами студентських груп, які були розроблені з урахуванням вказаних організаційно-педагогічних умов. Зважаючи на обсяг статті, зупинимось на стислому розгляді програми «Лідер». Так, її основними завданнями є сприяння різнобічному розвитку молодшої людини, враховуючи її здібності, потреби та інтереси, шляхом залучення до такого виду діяльності (у т.ч. професійної), що надасть можливість вибороти лідерський статус, здійснювати лідерські функції; формування гуманістичної мотивації лідерства; сприяння виробленню свідомого самовизначення лідерської позиції у майбутніх педагогів як результату професійного самовиховання.

Програма «Лідер» містить 6 модулів: *Модуль 1 «Лідерами народжуються чи стають?»* (Лідер – це... Теорії лідерства. У якому віці починає формуватись лідерська позиція у особистості? Типологія лідерів. Сфери діяльності лідера). *Модуль 2 «Лідер і керівник»* (Стилі лідерства: авторитарний, демократичний, ліберальний, гнучкий. Стиль лідерства у різних ситуаціях. Лідер-організатор. Система організації справи). *Модуль 3 «Лідер і колектив»* (Система взаємовідносин у колективі. Психологічний мікроклімат. Психологічна сумісність людей. Механізм ціннісного обміну як основа динаміки лідерства в групі. Лідер – індикатор колективу. Специфіка колективів учнів молодшого шкільного віку. Студентський колектив). *Модуль 4 «Пізнайте себе»* (Самооцінка і рівень домагань. Сила характеру. Акцентуації характеру. Тип темпераменту. Чи організована Ви людина? Чи здатні ви впливати на інших? Найсильніший той, хто має владу над собою. Самооцінка професійно значущих особистісних характеристик). *Модуль 5 «Мистецтво розпізнавати людей»* (Я-концепція. Типи темпераментів. Характер. Здібності. Мотивація лідерської поведінки). *Модуль 6 «Мистецтво педагогічного спілкування»* (Особистість у дзеркалі спілкування. Роль слова у житті людини. Про що говорять міміка і жести. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. Стилі педагогічної взаємодії. Авторитет педагога).

Процесуальний компонент технології містить форми, методи і

прийоми формування лідерської позиції у студентів-майбутніх учителів початкових класів. Зокрема, це залучення до участі у студентському самоврядуванні, що надає можливість майбутнім педагогам розвивати навички планування, організації і аналізу справи, створення команди, зацікавленої у певному виді діяльності, залучення додаткових ресурсів, знаходження спільної мови з опонентами. Проведення традиційних благодійних акцій, наприклад, «Твори добро», створює умови для формування гуманістичної мотивації лідерства у майбутніх педагогів, розвитку їх духовної культури.

Зазначимо, що входження України до Європейського освітнього простору надало широкі можливості для становлення лідерської позиції у студентів. Зокрема, це піднесення ролі студентського самоврядування, забезпечення участі студентської громади в акредитації ВНЗ, важливість самоактивності особистості в оволодінні професією. Однак, не слід обмежуватись тільки вищенаведеними пропозиціями Болонської декларації, варто значну увагу приділяти плеканню національного менталітету, піднесенню гуманістичної культури студентів, активному впровадженню світоглядно-виховних предметів.

Для результативного впливу взаємодії викладача і студентів на формування лідерської позиції у майбутніх учителів в освітньому просторі ВНЗ важливими також є професіоналізм викладача, його вимогливість, людяність, відданість професії, демократизм.

Підкреслимо, що в сучасних умовах зміни освітньої парадигми актуалізується аксіологічний підхід до змісту професійної компетентності (К. Абульханова-Славська, Б. Гершунський). Тому розроблена нами технологія передбачає становлення педагогічних цінностей студентів, закладання основ нового педагогічного мислення і розвиток гуманістичної культури у процесі формування лідерської позиції у майбутніх учителів початкових класів в освітньому просторі ВНЗ.

Так, педагогічні цінності – це особливості педагогічної діяльності, які дозволяють вчителю задовольняти свої матеріальні і духовні потреби, слугують орієнтиром соціальної та професійної активності, спрямовують педагога на досягнення суспільно значущих гуманістичних цінностей [7, с. 154]. Завдяки посиленню ролі педагогічних цінностей у становленні особистості вчителя можна вести мову про створення системи нового педагогічного мислення, що передбачає високий розвиток процесів аналізу, синтезу, прогнозування, рефлексії.

Зміст професійного педагогічного мислення полягає в пізнанні вчителем сутності педагогічних явищ та творчому розв'язанні професійно-педагогічних завдань [8, с. 110]. Позитивна реконструкція педагогічної ситуації, здатність приймати відповідальні рішення про вибір та можливості застосування засобів педагогічної взаємодії з учнями сприяють більш ефективному виконанню вчителем лідерських функцій.

Становлення лідерської позиції у студентів передбачає набуття

гуманістичної культури, до якої входить сукупність загальнолюдських ідей, професійно-ціннісних орієнтацій, якостей особистості, гуманістичних педагогічних технологій, що сприяють успішній самореалізації в гармонії із загальнолюдською культурою, набуттю професійної та соціальної стійкості.

Оцінно-результативний компонент технології представлено описовими характеристиками рівнів сформованості лідерської позиції (високий, достатній, середній, низький) та засобами їх діагностування. Обсяг статті дозволяє лише окреслити основні складові діагностичного інструментарію: ігрові методики визначення лідера у колективі студентів, соціометрія, спостереження, анкетування, тест незакінчених речень для виявлення сформованості ціннісних орієнтацій, тестування та метод експертних оцінок для виявлення широти лідерської мотивації.

Отже, сучасна вища освіта має відігравати провідну роль у формуванні лідерської позиції у майбутніх фахівців. Надзвичайно важливо, щоб цей процес відбувався на засадах гуманістичної педагогіки.

Перспективною, на нашу думку, є подальша розробка досліджуваного питання в контексті характеристики змісту лідерської позиції на різних етапах онтогенезу, сучасних корекційно-виховних методів впливу на її формування, створення гуманістичної концепції виховання лідерської позиції особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уманский Л. И. Психология организаторской деятельности школьников / Л. И. Уманский. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
2. Кричевский Р. Л. О механизме детерминации статуса личности в социальной группе / Р. Л. Кричевский // Проблемы формирования ценностных ориентаций и активности личности в её онтогенезе : межвуз. сб. науч. трудов. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1987. – С. 128–143.
3. Леонова О. Образовательное пространство как педагогическая реальность / О. Леонова // *Alma mater* (Вестник высшей школы). – 2006. – № 1. – С. 36–40.
4. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків : ОВС, 2002. – 400 с.
5. Освітні технології ; [заг.ред. О. М. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
6. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании : авторская версия / И. А. Зимняя. – М. : МГУ, 2004. – 52 с.
7. Исаев И. Ф. Аксеологические основания профессионально-педагогического образования / И. Ф. Исаев // Ценностные приоритеты общего и профессионального образования : сб. науч. трудов – М., 2000. – С. 174.
8. Кашапов М. М. Психология педагогического мышления / М. М. Кашапов. – СПб. : Питер, 2000. – 156 с.